

KO'CHIRMA GAP VA O'ZLASHTIRMA GAP TASNIFI

Andijon Davlat Pedagogika Instituti

PhD dotsent Usmonova Xurshida Aybekovna

E-mail: usmonovaxurshida34@gmail.com

+998-90-525-40-54

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim

yo'nalishi 202-guruh talabasi

Ne'matjonova Muqimaxon Qobuljon qizi

Annotatsiya

Mazkur maqolada ko'chirma gap va o'zlashtirma gaplarning grammatik xususiyatlari, ularning nutqdagi o'rni hamda tasnifi yoritiladi. Ko'chirma gapning muallif gapi bilan munosabati, tuzilish shakllari va tinish belgilarining qo'llanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zlashtirma gapning hosil bo'lish usullari, ko'chirma gapdan o'zlashtirma gapga o'tkazish qoidalari hamda ularning sintaktik xususiyatlari haqida ma'lumot beriladi. Mavzuni o'rganish orqali o'quvchilarning nutqiy va yozma savodxonligini rivojlantirish, gap qurilishidagi grammatik me'yorlarni to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: ko'chirma gap, o'zlashtirma gap, muallif gapi, sintaksis, nutq, gap tuzilishi, tinish belgilari, grammatik vositalar, qo'shma gap, o'zga gap, sintaktik birlik, tilshunoslik.

Ko'chirma gap va o'zlashtirma gap sintaksisning muhim bo'limlaridan biri bo'lib, o'zga shaxs nutqini ifodalash usullari hisoblanadi. O'zbek tilida o'zga gaplar ko'chirma gap, o'zlashtirma gap va dialog shakllarida ifodalanadi. Ko'chirma va o'zlashtirma gaplar biror shaxsning fikri, nutqi yoki xabarini boshqalarga yetkazishda xizmat qiladi.

Ko'chirma gap deb biror shaxsning nutqi yoki fikrining hech qanday o'zgarishsiz, aynan o'z holicha berilishiga aytiladi. Ko'chirma gap odatda muallif gapi bilan birga qo'llanadi. Muallif gapi ko'chirma gapning kimga tegishli ekanligini bildiradi. Masalan, O'qituvchi dedi: «Bilim insonni yuksaltiradi». Ushbu gapda «Bilim insonni yuksaltiradi» qismi ko'chirma gap, «O'qituvchi dedi» qismi esa muallif gapidir.

Ko'chirma gap muallif gapining o'rniga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Birinchi turda muallif gapi oldin, ko'chirma gap keyin keladi. Masalan, Ona dedi: «Vaqtini bekor o'tkazma». Ikkinchi turda ko'chirma gap oldin, muallif gapi keyin keladi. Masalan, «Vaqtini bekor o'tkazma», – dedi ona. Uchinchi turda muallif gapi ko'chirma gap orasida keladi. Masalan, «Vaqtini bekor o'tkazma, – dedi ona, – har bir daqiqaning qadri bor». To'rtinchi turda esa muallif gapi ko'chirma gap tarkibida bir necha marta qatnashishi mumkin.

Ko'chirma gaplarda tinish belgilarining qo'llanishi muhim ahamiyatga ega. Bunda qo'shtirnoq, ikki nuqta, vergul va tire ishlatiladi. Masalan, O'qituvchi dedi: «Kitob bilim manbai». Yoki «Kitob bilim manbai», – dedi o'qituvchi. So'roq va undov gaplarda esa tegishli tinish belgilari qo'llanadi.

O'zlashtirma gap deb o'zga shaxs fikrining mazmuni saqlangan holda, grammatik jihatdan muallif tomonidan qayta ifodalangan gapga aytiladi. Bunda fikr aynan takrorlanmaydi, balki mazmuni saqlangan holda boshqa shaklda bayon qilinadi. Masalan, O'qituvchi dedi: «Ertaga nazorat ishi bo'ladi» gapi o'zlashtirma gap shaklida O'qituvchi ertaga nazorat ishi bo'lishini aytdi tarzida ifodalanadi. Yoki «Men bugun kutubxonaga boraman», – dedi Anvar gapi Anvar bugun kutubxonaga borishini aytdi tarzida o'zlashtiriladi.

O'zlashtirma gap hosil bo'lishida qo'shtirnoq ishlatilmaydi, shaxs olmoshlari va fe'l shakllari o'zgaradi. Ko'pincha bunday gaplar ergash gapli qo'shma gap shaklida tuziladi. Masalan, «Men bu kitobni o'qidim», – dedi talaba gapi Talaba bu kitobni o'qiganini aytdi shaklida ifodalanadi.

Ko'chirma gapni o'zlashtirma gapga aylantirishda bir necha grammatik o'zgarishlar yuz beradi. Avvalo qo'shtirnoq olib tashlanadi. Shaxs olmoshlari muallif nutqiga moslashtiriladi. Fe'lning zamoni va shakli o'zgaradi. Natijada ko'chirma gap mazmunini ifodalovchi ergash gap hosil bo'ladi. Masalan, «Biz musobaqada g'olib bo'ldik», – dedi o'quvchilar gapi O'quvchilar musobaqada g'olib bo'lganliklarini aytdilar shakliga o'tadi. Shuningdek, «Men ertaga Toshkentga ketaman», – dedi Jamshid gapi Jamshid ertaga Toshkentga ketishini aytdi tarzida ifodalanadi.

Ko'chirma gap va o'zlashtirma gapning o'xshash jihati shundaki, har ikkalasi ham o'zga shaxs nutqini ifodalaydi va ma'lum bir axborotni yetkazishga xizmat qiladi. Farqli jihati esa ko'chirma gapda fikr aynan saqlanib qoladi, o'zlashtirma gapda esa mazmun saqlangan holda grammatik jihatdan qayta tuziladi. Ko'chirma gapda qo'shtirnoq ishlatiladi, o'zlashtirma gapda esa ishlatilmaydi.

Xulosa qilib aytganda, ko'chirma gap va o'zlashtirma gap o'zga shaxs nutqini ifodalashning muhim sintaktik vositalaridir. Ko'chirma gap fikrni aynan berishga xizmat qilsa, o'zlashtirma gap mazmunni saqlagan holda qayta bayon qiladi. Ularni to'g'ri qo'llash nutqning aniqligi, ravonligi va uslubiy boyligini ta'minlaydi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. – Toshkent: O'qituvchi, 1987.
2. Mahmudov N., Nurmonov A., Sobirov A., Yusupova Sh. Ona tili. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. – Toshkent: Ilm Ziyoyi, 2013.
3. Nurmonov A., Mahmudov N., Ahmedov A., Solixojayeva S. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi. – Toshkent: Fan, 1992.

4. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
5. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1983.
6. Abdurahmonov G., Mahmudov N. O'zbek tili grammatikasi (Sintaksis). – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
7. Mirtojiyev M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2004.